

An aerial photograph of a Dutch landscape. A winding river flows through the center, bordered by green fields and a line of trees. To the right, there are large, golden-brown agricultural fields. In the background, a town with a church spire is visible under a blue sky with scattered clouds.

Aan de kluit herkent men de akker

De kracht van de landbouw op het Eiland van Dordrecht

Colofon

Titel rapport

Aan de kluit herkent men de akker

De kracht van de landbouw op het Eiland van Dordrecht

Opdrachtgever

Provincie Zuid-Holland

Uitvoering

Marjolein van Woerkom, Irene van Dorp, Milou Tijmensens, Arjan Schoemaker | Wing

Miriam van Meeteren, Giulia Homs | Aequator Groen en Ruimte

Ontwerp en vormgeving rapport

Simone Mink | Wing

juni 2023

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Kennismaken met het Eiland van Dordrecht	9
3.	Ondernemende boeren	13
4.	Visie gebiedspartners	21
5.	Ontwikkelrichtingen en speerpunten	27
6.	Hoe nu verder?	29
	 Bijlage 1: Uitwerking ontwikkelrichtingen en speerpunten	 31
	 Bijlage 2: Personen die hebben meegewerkt aan de landbouwagenda	 35

1. Inleiding

In een kring stonden ze, op zijn erf. Boeren en gebiedspartners tezamen. Dit was zijn kans. Nu waren de mensen aanwezig die hij al zo lang wilde spreken. Vandaag was de dag dat ze met een bustour gezamenlijk door het gebied zouden trekken, dat hij ze kon wijzen op knelpunten, maar ook op de unieke plekken van het Eiland van Dordrecht. Het zou de dag van de verbinding worden. Hij schraapte zijn keel en begon.

Eric Bastiaansen is een jonge akkerbouwer. Hij wil het bedrijf, dat bestaat uit 120 hectare land, 30 hectare grasland en daarnaast nog een fouragehandel, van zijn ouders overnemen. Hij wil boer zijn en boer blijven, maar dat valt niet mee. Zo zou hij meer grond willen, zodat hij meer gewasroulatie kan toepassen, maar uitbreiden is lastig op een eiland. Hij twijfelt of er nog wel landbouwgrond overblijft op de lange termijn. Zal die 500 hectare natuur die ze met de boeren gezamenlijk hebben ingeleverd voor de Nieuwe Dordtse Biesbosch voldoende blijken?

Hij wil investeren in nieuwe innovaties, zoals een spoelplaats om de waterkwaliteit rond zijn bedrijf te verbeteren, maar durft de stap niet te zetten, want misschien verandert de wet- en regelgeving op korte

termijn, worden er andere eisen gesteld en voldoet zijn net aangelegde spoelplaats niet meer. Dat maakt hem terughoudend om te investeren in een duurzame toekomst.

Maar hij wil wel. Hij is al bezig met de aanleg van natuurvriendelijke oevers, 4 procent van zijn bedrijf bestaat uit bufferstroken, bloemenranden trekken natuurlijke vijanden aan, waardoor hij minder gewasbescherming hoeft te gebruiken. Hij zet zijn Nedertarwe lokaal af aan bakkerij Koopmans.

Daarnaast heeft hij genoeg plannen, maar bovenal wil hij in gesprek, met collega-boeren, maar ook met de gebiedspartners die vandaag op zijn erf staan; de gemeente, het waterschap, Staatsbosbeheer en de stichting Natuur- en Vogelwacht Biesbosch. Zo geeft Leo Apon van het waterschap Hollandse Delta aan, staande naast de hoofdwatergang die langs de voorkant van Erics erf loopt, dat waterberging niet zo zeer door de aanleg van natuurvriendelijke oevers gerealiseerd wordt, maar dat het beter zou zijn om een hoofdwatergang als deze te verbreden. Aan dat soort informatie, daar heeft de jonge akkerbouwer wat aan. Hij zoekt dan ook de verbinding, de samenwerking, want hij weet: met alleen ondernemerschap, lef en durf redt hij het niet. Alleen in verbinding ontstaat er een duurzame toekomst voor het Eiland van Dordrecht.

In verbinding

De conclusie van deze landbouwverkenning is 'verbinding'. Alleen in verbinding kan het Eiland van Dordrecht ontwikkeld worden naar een duurzame toekomst waarin landbouw, natuur en recreatie elkaar vinden. De jonge akkerbouwer Eric Bastiaansen ziet dat in. En met hem vele boeren. Zo zoeken Corstiaan en Johanna den Boer de verbinding met de stad door groentepakketten te verkopen vanaf hun zorgboerderij. Vanaf hun 3 hectare land weten ze 150 pakketten per week af te zetten. Hun dochter Emma wil graag die verbinding versterken. Ze denkt aan het uitnodigen van schoolklassen, van burgers, maar dan moet er wel een betere ontsluiting komen, want op het smalle boerenweggetje naar hun bedrijf in de Zuidpunt toe kan geen bus zijn kont keren. Daar heeft ze gebiedspartners voor nodig. Ook zij wil in gesprek. Hoe verschillend de boerenbedrijven op het eiland ook zijn, wat blijkt? Allemaal willen ze graag in gesprek met elkaar, met gebiedspartners, allemaal zijn ze naarstig op zoek naar de verbinding.

Versterken

Verbinden betekent met elkaar in gesprek gaan, naar elkaar luisteren, elkaar opzoeken en openstaan voor elkaars visies en meningen en kijken waar we elkaar kunnen versterken. Zo gaf Sander Terlouw van de Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch tijdens de bustour een mooie uiteenzetting op de Zanddijk, die de Louisepolder scheidt van de Polder Zuidpunt. Deze unieke plek is in eigendom van de

stichting en wordt ook door de stichting beheerd. Bloemrijke graslanden strekken uit. Een waterpoel herbergt amfibieën en libellen, een knotwilgenlaan doorsnijdt het landschap. Het grasmaaisel wordt afgevoerd naar een grote composteerder. Enkele boeren trokken hun wenkbrauw op. Een grote composteerder? Zou het niet beter zijn als dat maaisel lokaal wordt gebruikt voor de productie van bokashi, iets waar enkele boeren op het eiland mee bezig zijn? Door op die manier in gesprek te gaan, ontstaan er verbindingen en uiteindelijk een duurzamere toekomst.

Meer begrip

Maar ook beleven, het zien van knelpunten zorgt voor meer begrip, voor meer verbinding. Zo bleek zelfs de bus waarin de deelnemers werden vervoerd, de bocht van de Wieldrechtse Zeedijk met de Rijkstraatweg niet te kunnen maken zonder dat de motor afsloeg. Laat staan als landbouwverkeer deze scherpe draai moet maken. De scherpe bocht en het witte huis op de hoek zorgen ervoor dat de hoek onoverzichtelijk is en landbouwverkeer er alleen met behendig manoeuvreren langs kan.

Toch is het voor de boeren een belangrijke landbouwontsluitingsweg richting de Hoeksche Waard. Voor de aanwezige gemeenteambtenaren nogmaals een bewijs dat hier in het kader van verkeersveiligheid echt wat aan gedaan moet worden, zoals eerder beloofd na aanleg van de Nieuwe Dordtse Biesbosch.

Verkenning vanuit de boeren zelf

Deze landbouwagenda laat zien waar de boeren op het Eiland van Dordrecht samen met de gebiedspartners, provincie, gemeente, waterschap, Staatsbosbeheer en Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch voor staan. Wat ze doen, wat ze willen en wat ze daarvoor nodig hebben. Het is het verhaal vanuit de boeren zelf, die zelf hebben nagedacht over hun wensen en dromen, binnen de kaders die de overheid schets. De boeren willen meedenken, ze willen vooruit, want het enige wat ze echt willen, is boer zijn en boer blijven op het eiland. Daar willen ze zich met hart en ziel voor inzetten in verbinding met anderen.

Deze landbouwagenda is het resultaat van een verkenning die onder leiding van Wing en Aequator Groen en Ruimte en in opdracht van de provincie Zuid-Holland uitgevoerd is. Directe aanleiding van deze verkenning vormt de gebiedsgerichte aanpak Stikstof voor de Biesbosch¹.

De provincie onderstreept het belang van een gebiedsgerichte aanpak binnen deze verkenning en streeft daarbij een zogeheten bottom-up aanpak na. Hiermee krijgen de agrarische ondernemers, grondeigenaren en -gebruikers zelf de kans om aan te geven hoe zij hun toekomst zien en wat zij nodig hebben om hun wensen te realiseren, binnen de kaders van landelijke en Europese wet- en regelgeving.

¹ Gebiedsagenda Biesbosch 0,5, juli 2022

In oktober 2022 is de verkenning gestart met het organiseren van een kerngroep met boeren en vertegenwoordigers van provincie Zuid-Holland, gemeente Dordrecht, waterschap Hollandse Delta, Staatsbosbeheer en de Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch. Deze kerngroep heeft de verkenning begeleid.

Voorafgaand aan het eerste kerngroepoverleg zijn de opgaven en ambities van de belangrijkste gebiedspartijen opgehaald. Vervolgens zijn alle agrarische ondernemers op het eiland uitgenodigd om bij deze landbouwverkenning betrokken te worden. Dit heeft geleid tot 28 keukentafelgesprekken die gevoerd zijn in de maanden december en januari. Daarmee is meer dan 90 procent van de agrarische ondernemers bereikt. Deze gesprekken zijn zeer waardevol geweest om een beter beeld te krijgen van de landbouw op het eiland.

Volgend op de keukentafelgesprekken zijn in maart 2023 twee bijeenkomsten met boeren georganiseerd, waarin met hen gesproken is over de gewenste ontwikkelrichtingen voor de landbouw op het eiland. Hierbij is op hoofdlijnen inzicht gegeven in de opgaven en ambities uit het Zuid-Hollands Programma Landelijk Gebied (ZH-PLG). De opgaven voor stikstof, natuur, water en klimaat zijn op dit moment nog minder concreet op gebiedsniveau van het eiland uitgewerkt dan gewenst. Enerzijds vragen de boeren om meer duidelijkheid, anderzijds ligt hier voor hen juist de uitdaging om de landbouwagonderwerpen in te vullen vanuit hun eigen perspectief.

Een klein groepje boeren en de leden van de kerngroep hebben in mei een gezamenlijke bustour gemaakt door het gebied om elkaar beter te leren kennen en te luisteren naar elkaars verhalen. Het waren stuk voor stuk inspirerende verhalen, die lieten zien dat de werelden niet zover uiteen liggen, als men aanvankelijk dacht.

Met deze landbouwagonderwerpen is een basis gelegd voor een toekomstbestendige landbouw op het Eiland van Dordrecht. Met deze agenda kan tijdig en vanuit gezamenlijkheid ingespeeld worden op de landbouwonderwerpen en de uitdagingen die voortkomen uit het ZH-PLG met doelen voor water, klimaat, stikstof en natuur.

Leeswijzer

Dit document beschrijft hoe de boeren en gebiedspartners van het Eiland van Dordrecht hun toekomst zien, in welke ontwikkelrichtingen zij dromen en denken. Zoals gesteld in deze inleiding is verbinden daarbij cruciaal, want alleen door verbindingen aan te gaan met collega's en gebiedspartners kunnen de agrarisch ondernemers tot een duurzame toekomst komen, waarbij landbouw, natuur en recreatie hand in hand gaan.

We beginnen in hoofdstuk 2 met een beschrijving van het eiland, waarbij de lezer meegenomen wordt in de uitdagingen die er liggen in het gebied. In hoofdstuk 3 maken we kennis met de ondernemende boeren van het eiland, die gangbaar wellicht anders definiëren dan de buitenstaander. In hoofdstuk 4 komen de visies van de gebiedspartners aan bod, ook zij hebben dromen over dit gebied. Hoofdstuk 5 beschrijft de ontwikkelrichtingen die naar aanleiding van keukentafelgesprekken en de wensen van de gebiedspartners zijn ontstaan en waar boeren een verdere invulling aan hebben gegeven. In hoofdstuk 6 komt de vraag aan bod: hoe nu verder? We geven aan hoe wij een voortzetting van deze landbouwagonderwerpen zien. Ook daar blijkt hoe belangrijk die verbinding is.

Interview ‘Duidelijkheid over de toekomst zou heel fijn zijn’

Els van der Linden

Els van der Linden heeft samen met haar man Harrie een melkveebedrijf en ze runnen een boerderijwinkel. Ze hebben zo'n 60 melkkoeien en 40 stuks jongvee en 32 ha land. Ze hebben twee kinderen Remko (23) en Simone (25). Zij hebben een eigen baan, maar helpen ook mee op het bedrijf. Els werkt ook nog buiten de deur als administratief medewerker.

“Onze grootste wens is dat we hier gewoon ons ding kunnen blijven doen. Sinds corona hebben we onze huisverkoop erg uitgebreid en dat loopt heel erg goed. Voorheen verkochten we alleen onze eigen melk en eieren, maar tijdens de pandemie werd het hier zo druk, dat we ons assortiment zijn gaan uitbreiden en een winkel hebben neergezet. In februari dit jaar hebben we de winkel nogmaals uitgebreid, want we krijgen heel veel bezoekers. Omdat mensen ook met het gezin in de stal kunnen gaan kijken, wordt het echt als een uitje ervaren. Mensen komen niet alleen uit Dordrecht, maar ook uit Rotterdam bijvoorbeeld. Ik vind het elke keer weer bijzonder dat mensen bereid zijn zo'n stuk te rijden voor een goed product. We verkopen onze eigen producten, maar ook producten van collega's uit de streek en de cadeaupakketten, daar is ook veel vraag naar.

In 2000 hebben we het melkveebedrijf van mijn schoonouders overgenomen. Harrie heeft jarenlang als zzp'er buiten de deur gewerkt. Hij molk de koeien 's ochtends en einde middag en ik deed met de kinderen de boerderij overdag. Sinds vijf jaar hebben we een melkrobot. Sinds vier jaar werkt Harrie hier volledig op het bedrijf en heb ik een baan buiten de deur als administratief medewerker.

Hoewel ons bedrijf goed loopt, is het lastig er een volledig inkomen uit te halen. Daarom zijn onze kinderen ook wat terughoudend om het bedrijf over te nemen. Ze hebben nu beiden een goede baan. Thuis is het hard werken. Er is ontzettend veel onzekerheid in de sector en de bedragen die met een bedrijfsovername gemoeid zijn, zijn heel hoog. Daarnaast zitten we dichtbij een Natura 2000-gebied. Wat gaat dat voor ons betekenen in de toekomst? Natuurlijk gaan we nu gewoon door, maar duidelijkheid over wat komen gaat, zou heel fijn zijn. Dan weet je waar je aan toe bent.”

2. Kennismaken met het Eiland van Dordrecht

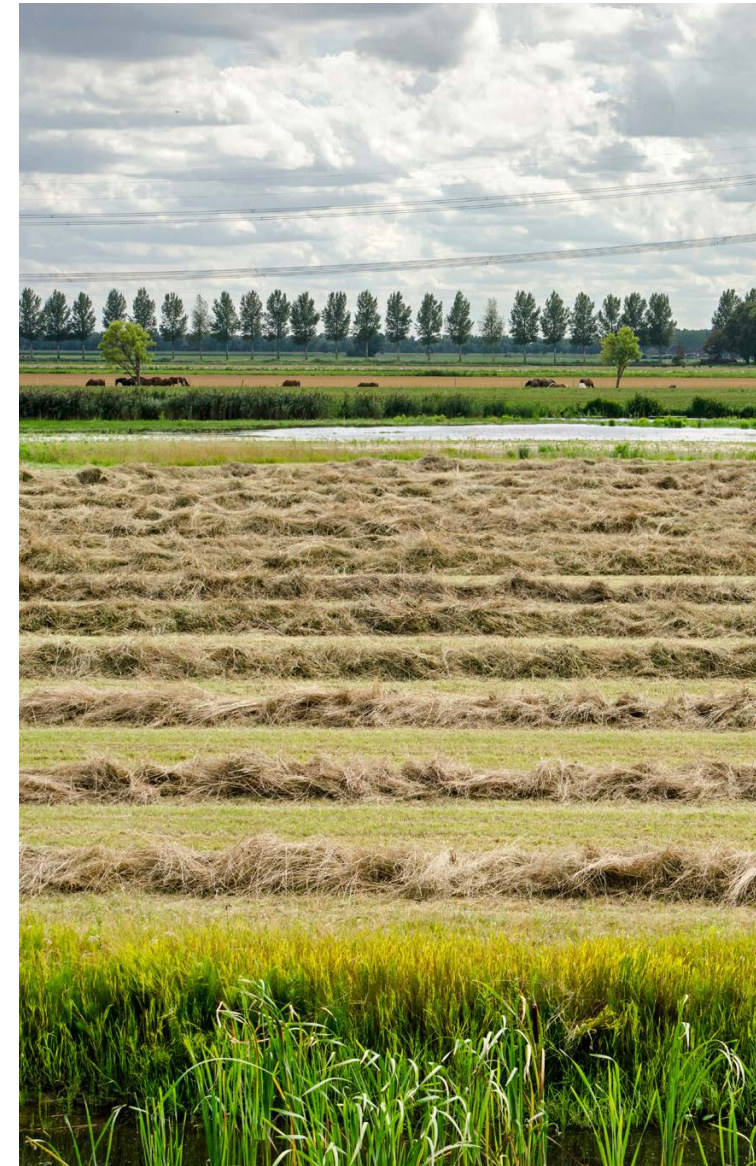
Het Eiland van Dordrecht is één van de Zuid-Hollandse eilanden met de historische stad Dordrecht als centraal punt. Het eiland wordt omringd door de rivieren Beneden-Merwede, Nieuwe Merwede, Hollands Diep, Dordtsche Kil en Oude Maas. Het eiland wordt in tweeën gedeeld door Het Wantij. Het landschap is sterk bepaald door de dynamiek van het water door de eeuwen heen.

Het eiland is ontsprongen uit water en ontstaan tijdens de Sint-Elisabethvloed, een watersnoodramp in 1421, waardoor nieuwe waterwegen zich vormden. Na de Sint-Elisabethvloed bestond het eiland voornamelijk uit water, natuur en een gedeelte stad. In de loop der tijd is veel land ontgonnen voor de landbouw en de stedelijke ontwikkeling. Zo werd de zogenoemde 19^e-eeuwse schil aangelegd rond de oude binnenstad. Tussen 1930 en 1940 werd 1.000 ha Biesbosch ingepolderd, tegenwoordig bekend als Polder de Biesbosch. Rond 1940 was het landbouwareaal op het eiland het grootst. De akkerbouw werd belangrijker en boeren gingen meer graan verbouwen. Vanaf 1970 kwam er meer erkenning voor natuurwaarden en werden natuurreservaten ingericht.

Vanaf de jaren '70 groeide de stad Dordrecht sterk. De grote woonwijken Sterrenburg I, II en III, Oudelandshoek en Stadspolders werden gerealiseerd, evenals de bedrijventerreinen Dordtse Kil I, II en III. Na 2000 volgde nog woonwijk De Hoven. Ook is er sinds die tijd meer landbouwgrond omgezet naar natuur. Het ging om polders in de Sliedrechtse Biesbosch en de Tongplaat.

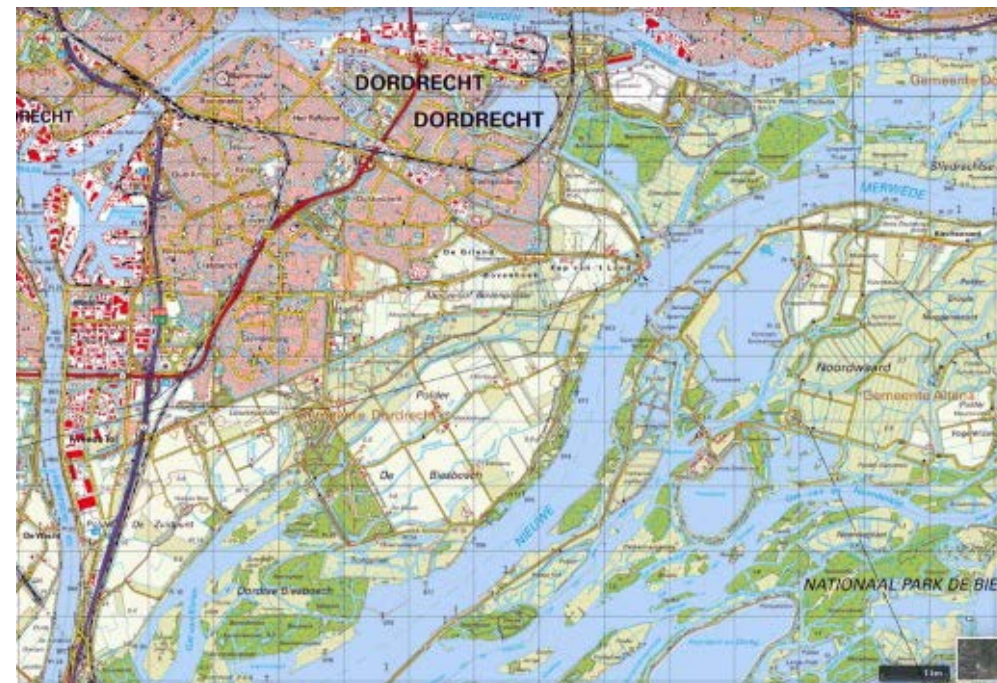
In 2019 werd aan de noordkant van het eiland de Nieuwe Dordtse Biesbosch geopend, een natuur- en recreatiegebied als grens tussen het landbouwgebied en de stad. De boeren op het eiland leverden hiervoor gezamenlijk 600 hectare in. De bedrijventerreinen Dordtse Kil IV en woonwijk Wilgenwende was nog in ontwikkeling, evenals een dagrecreatieterrein in de Sliedrechtse Biesbosch (Hel- en Zuilespolder).

In de afgelopen decennia zijn de agrarische ondernemers zich meer gaan specialiseren en is de akkerbouw in omvang toegenomen. De melkveehouderij, fruitteelt en vollegrondsgroenteteelt zijn langzaam in areaal afgenomen.

Figuur 1: Kaart 1900, topotijdreis.nl

Figuur 2: Kaart 2022, topotijdreis.nl

Ligging en gebiedskenmerken

Het landbouwgebied op het eiland ligt ingesloten tussen de stad Dordrecht en het Natura 2000 gebied Biesbosch. Het eiland wordt door de alsmat uitbreidende verstedelijking en de aanleg van de A16 steeds slechter ontsloten voor het landbouwverkeer, met als belangrijkste knelpunt de eerdergenoemde kruising richting de Hoeksche Waard. Het afronden van de landbouwweg en de aanpassing van deze kruising is onderdeel van de realisatie van de Nieuwe Dordtse Biesbosch, maar is nog niet gerealiseerd. Het gebied ten zuiden van de stad Dordrecht is van groot belang voor de voedselproductie.

Het gaat hierbij om Polder de Zuidpunt, de Louisapolder, de Bovenpolder, Kop van 't Land en Polder de Biesbosch. Met name de laatste polder is karakteristiek door de ligging van de vier kreken in het landschap, die verwijst naar het getijdeland.

Bodem en water

De bodem bestaat voornamelijk uit kalkrijke en veelal (zee)klei of zavelgronden en daalt met 0,5 tot 6,5 mm/ jaar, afhankelijk van het gebied. Er zit een vrij grote variatie in de zwaarte van de grond. Het westelijk deel van het eiland, waaronder

Polder de Zuidpunt, kent een wat zwaardere grondslag dan de noordwestelijke deel. De vruchtbare kleigronden maken het een aantrekkelijk akkerbouwgebied.

Er is een spreiding in de maaiveldhoogten van de percelen variërend tussen de ca. 0,95 – -0,16 m ten opzichte van NAP. Ten zuiden van Wieldrechtse Zeedijk en de Zeedijk komen de lagere delen voor. De grondwaterstanden variëren tussen de 60 – 80 cm minus maaiveld in de winterperiode en zomers tussen de 120 en 180 cm minus maaiveld. Nagenoeg alle percelen zijn al decennia geleden gedraineerd.

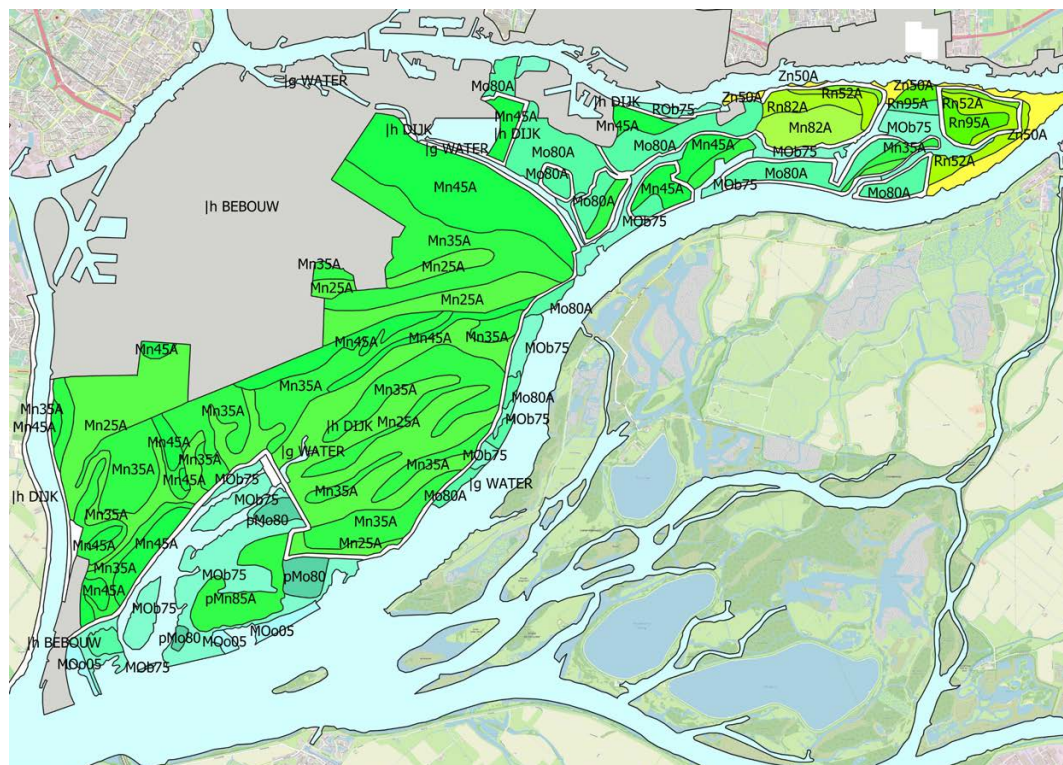
Bij aanleg van nieuwe drainage of herziening van bestaande drainage kiest men vaker voor minder diep en een kortere afstand tussen de drains. Enkele ondernemers hebben peilgestuurde drainage aangelegd. Hierbij kan water in de zomerperiode ook via de drain terug in het perceel gebracht worden. Voor landbouwkundig gebruik is de ontwateringssituatie vrij optimaal. De percelen zijn iets droogtegevoelig in de zomerperiode. Door de aanleg van de hevel en waterinlaat vanuit de Merwede bij de Kop van 't Land is er altijd water van goede kwaliteit beschikbaar voor de landbouw om te kunnen beregenen, voor de ontwikkeling van de natuur en het doorspoelen van het stedelijk water. Er is geen knelpunt met brak water.

Polder de Zuidpunt is iets droogtegevoeliger en van water afhankelijk van de inlaat vanuit het Hollands Diep. Het verbeteren van de wateraan- en afvoer in de Zuidpunt is een aandachtspunt. Mogelijk is de dimensionering van het watersysteem te beperkt.

De waterafvoer is op sommige plekken nog wel een knelpunt. Concreet gaat het hier om de afvoer met de scheidingssloot tussen de Nieuwe Dordtse Biesbosch en het zuidelijk gelegen landbouwgebied. En de afvoer van het industriegebied KIL IV, dat loopt via het zuidelijk gelegen landbouwgebied.

Eigendomssituatie

Polder de Biesbosch is voor het grootste deel in eigendom van gemeente Dordrecht, die de grond in met name in erfpacht en een deel in pacht

Figuur 3: Bodemkaart Eiland van Dordrecht; Kalkrijke poldervaaggronden in zeeklei met afwisselend zware zavel (Mn25A), lichte klei (Mn35A) en zware klei (Mn45A).

uitgeeft. Daarnaast pachten veel ondernemers grond bij Staatsbosbeheer, particulieren of investeringsmaatschappijen. Zo'n 30 procent van de landbouwgrond op het eiland is in eigendom van de agrarische ondernemers.

Door de natuur- en recreatieontwikkeling is het grondareaal dat de agrarisch ondernemers in gebruik hebben achteruitgegaan, maar het aandeel grond in eigendom toegenomen.

Een duurzamer pachtbeleid biedt zekerheid voor de volgende generatie om te investeren in de bodemkwaliteit. Om de landbouwstructuur te verbeteren en het aantal wegbewegingen te verkleinen, kan een vrijwillige kavelruil interessant zijn. Meerdere boeren hebben de wens om in areaal uit te breiden om activiteiten voort te zetten of te extensiveren.

3. Ondernemende boeren

Daar stond hij met zijn schep in de grond. De grond was mooi bewerkt, groenbemesters waren ondergewerkt en de aardappelen waren net gepoot. Uit de klei staken her en der nog wat gewasresten, afkomstig van de groenbemester die hier tot een week gelegen nog 1,5 meter boven het veld uit torende. De aanwezigen keken verwachtingsvol naar hem op, maar hij was zeker van zijn zaak. Pieter van Damme stak zijn schop in grond en haalde een eerste schep vochtig en losse grond naar boven. Een worm kronkelde op de spade. De aanwezigen knikten goedkeurend.

Voor de jonge akkerbouwer is het een spannende tijd. Hij doet mee met het project Bodem als Basis, een DAW-project, waarbij het waterschap en LTO samenwerken met boeren in het gebied. Centraal thema is bodemgezondheid. Aandacht voor duurzaam bodembeheer is een van de speerpunten op Pieters bedrijf. Hij heeft 10 ha land ingezet voor een proef met verschillende groenbemesters, die het hele jaar blijven staan. Op dit perceel heeft eerst tarwe gestaan, daarna is er champost overheen gegaan en vervolgens is er een groenbemester gezaaid. Deze heeft hij ondergewerkt en nu teelt hij er aardappels. “Bodemgezondheid staat voor mij bovenaan. Ik wil minder gewasbeschermingsmiddelen gebruiken, minder kunstmest en de biodiversiteit vergroten”, zegt hij stellig.

Door de groenbemester zijn er waterkanaaltjes in de bodem ontstaan, waardoor het waterbergingsvermogen is toegenomen. Ook zit hierdoor meer organische stof in de bodem, wat bijdraagt aan de biodiversiteit onder maaiveld. De akkerbouwer heeft taakkaarten laten maken op basis van een bodemscan. Met deze taakkaarten kan hij, met behulp van zijn bemestingsplan en GPS, precisiebemesting toepassen; op bepaalde plaatsen juist meer of minder, bemesten. “Het is wel spannend. Wanneer dit mislukt, kost het mij 10 hectare aardappels. Dat is een hoop geld, maar het risico neem ik. Ik wil vooruit naar een duurzamere toekomst met een gezonde bodem als basis.”

Gangbaar?

Het verhaal van Pieter is een voorbeeld van een gangbare boer op het Eiland van Dordrecht, zoals hij zichzelf noemt. En zo zitten er meer 'gangbare' boeren. Klaas Pieter Groeneveld is begonnen met de teelt van veldbonen als krachtvoervervanger voor zijn koeien en als stikstofbinder in de grond. Corstiaan den Boer werkt zonder gewasbeschermingsmiddelen; er scharrelen loopeenden op zijn erf en in het veld om slakken op te eten. Arnold in 't Veld zet de kringloop rond op zijn eigen bedrijf: op zijn akkerbouwpercelen teelt hij graan, waarvan de stoppel dient als stro in de potstal voor zijn koeien. De mest uit de potstal gaat weer op zijn akkerbouwpercelen. Zijn vleeskoeien weidt hij in natuurgebied. Eric Bastiaansen heeft witte bekertjes op de percelen staan waar hij uien teelt, met daarin de groene vlieg, de natuurlijke vijand van de uienvlieg. Zo hoeft hij minder insecticiden te gebruiken.

Gangbaar betekent dus niet 'niet-duurzaam'. Het is niet zwart-wit. Ook gangbare boeren zijn bezig met de natuur, de biodiversiteit en de bodemgezondheid. Ook zij willen liever geen gewasbeschermingsmiddelen gebruiken, ook zij streven naar een goede waterkwaliteit, ook zij willen meer biodiversiteit, ook zij werken aan een gezonde bodem. Want zij willen boer blijven op dit eiland en hun plek zo vormgeven dat volgende generaties verder kunnen met wat zij opgebouwd hebben.

In dit hoofdstuk gaan we daar verder op in. Wat voor boerenbedrijven zitten er op het eiland? Wat voor type agrarisch ondernemer hoort daarbij?

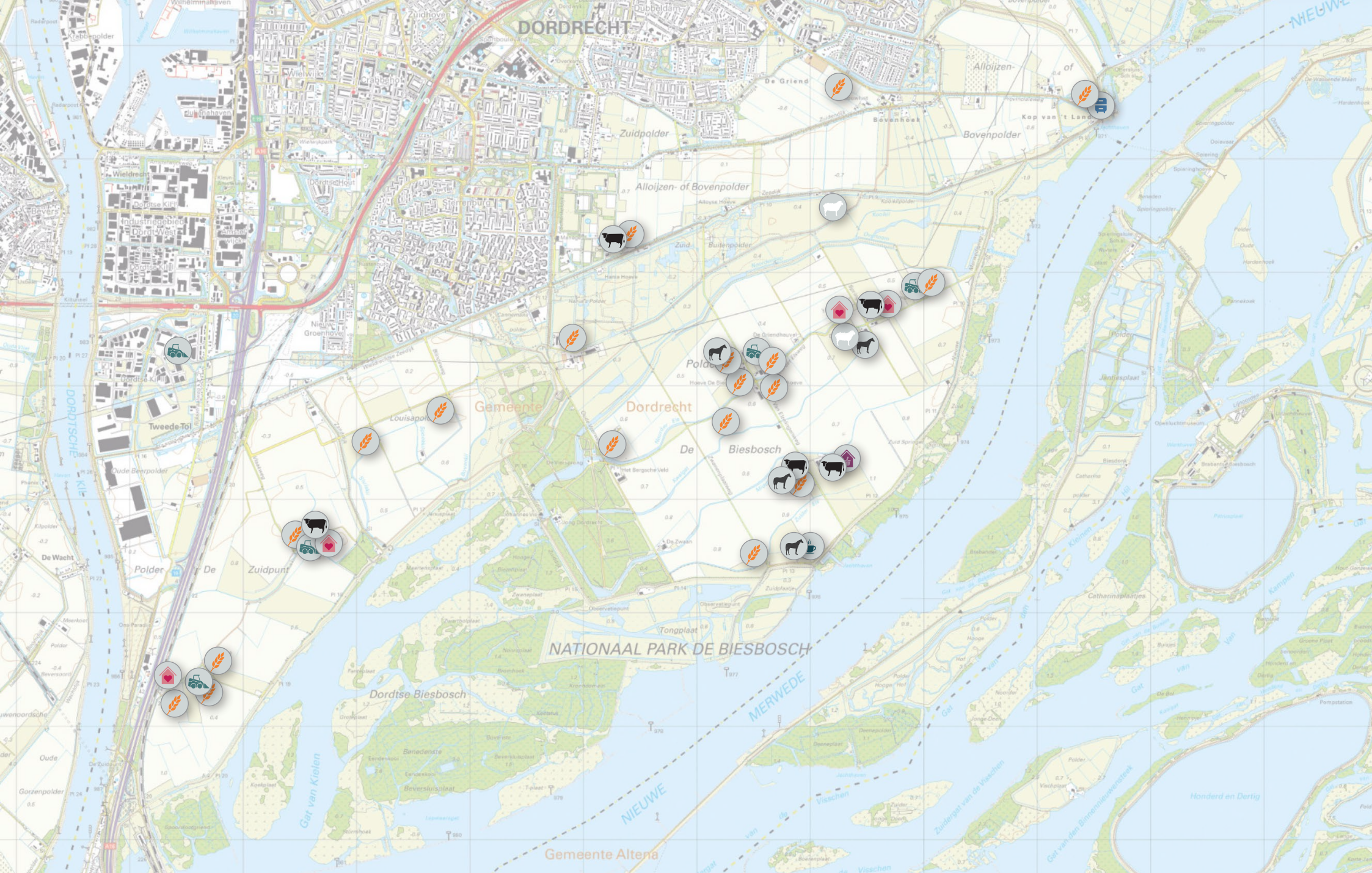
Type ondernemers

De agrarische ondernemers op het eiland willen vooruit en vooral boer blijven. Het aantal bedrijven dat een opvolger heeft of onlangs door de volgende generatie is opgevolgd, is verhoudingsgewijs groot. Ook het aantal ondernemers dat naast de landbouwactiviteiten een nevenfunctie uitoefent op het eigen bedrijf, in loondienst of als zzp'er, is opvallend. Van de 28 geïnterviewde ondernemers zijn er zeven akkerbouwbedrijven en twee melkveebedrijven die met hun bedrijfsmatige landbouwactiviteiten in hun inkomen kunnen voorzien. Vrij recent hebben twee melkveehouders buiten de polder grond gekocht voor de teelt van ruwvoer, voornamelijk mais.

Negentig procent van de boeren is lid van LTO. Daarnaast is er ook nog een samenwerkingsverband binnen de Agrarische Natuurvereniging (ANV) Boer en Groen en hebben enkele boeren zich verenigd in de Boeren van Dordt met een eigen website voor de verkoop van streekproducten.

Kenmerkend voor de ondernemers is de drive om te blijven ontwikkelen, te innoveren en nieuwe kansen op te pakken. Veel ondernemers zijn door de stedelijke uitbreiding of de aanleg van natuur een of meerdere keren met het bedrijf verplaatst.

De ligging van het gebied tegen de stad maakt dat de ondernemers ook stedelijk georiënteerd zijn. Zo zijn veel jonge boeren lid van een sportclub in de stad, bestaat de vriendengroep niet alleen uit mensen van het platteland en zijn het ziekenhuis, scholen, winkelcentra om de hoek.

akkerbouw

veehouderij

schapen

paarden

loonwerk

zorgboerderij

boerderijautomaat

boerderijwinkel

theetuin

Meer dan gangbaar

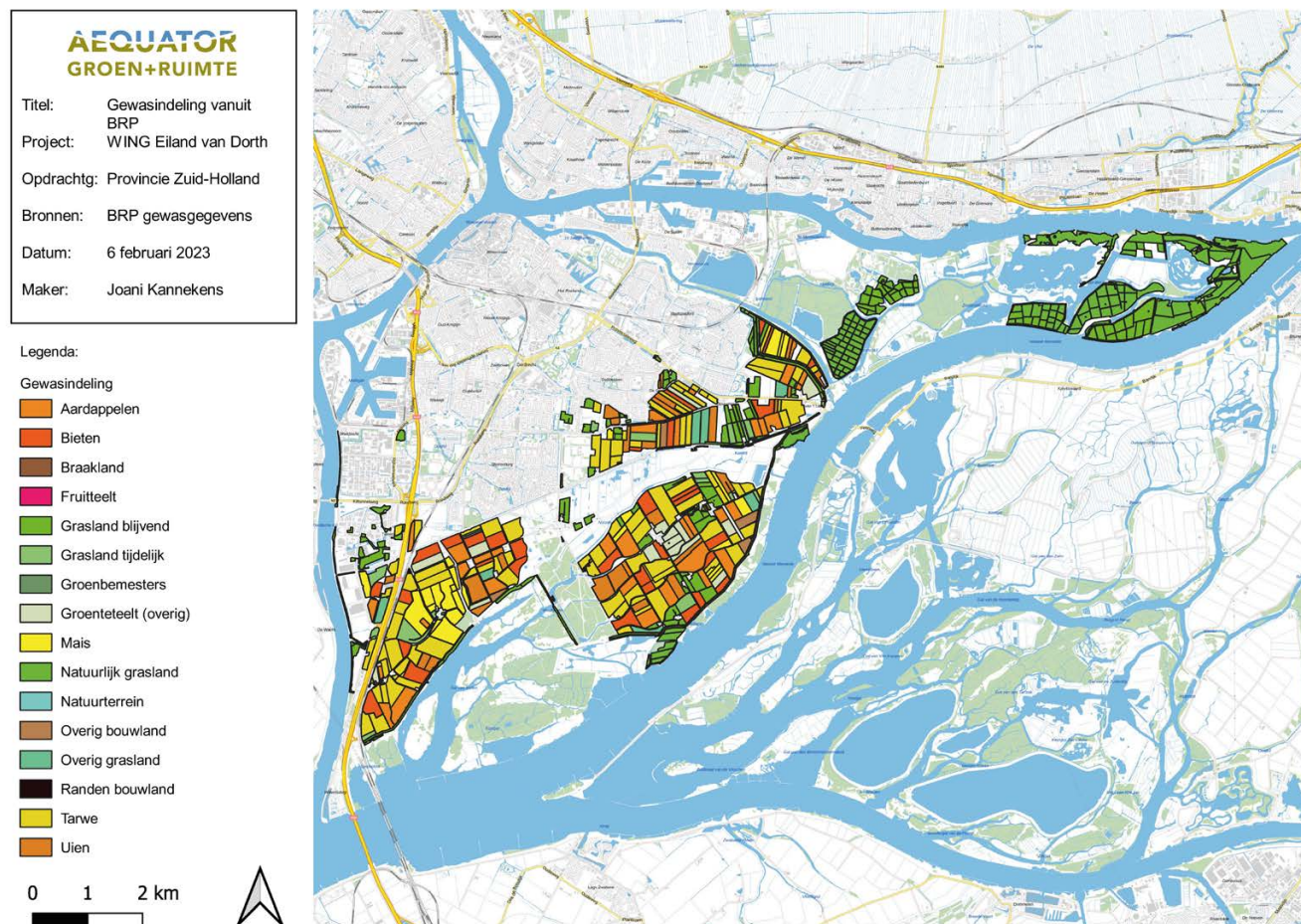
Het landbouwareaal bestaat uit ca. 1.750 ha hoofdzakelijk bouwland. Op het eiland worden consumptieaardappelen, tarwe, suikerbieten en uien geteeld in een bouwplan van 1 op 4 of soms ruimer door de combinatie met andere gewassen zoals graszaad, gras voor paardenhooi, koolzaad of vlas. Eén ondernemer heeft zich gespecialiseerd in de teelt van bloemkool. De teelt van uien is in trek, maar vraagt om goed management.

De ondernemers zetten zich in voor duurzaam bodembeheer; een gezonde bodem met veel bodemleven. Dit verhoogt de biodiversiteit en de CO₂ vastlegging, maar werkt ook door in een gezonder gewas en het gebruik van minder gewasbeschermingsmiddelen. In de keuze van middelen experimenteert men met minder en/of biologische alternatieven, zoals de groene vlieg, en nieuwe spuittechnieken. Op het eiland liggen proefvelden van Bayer om innovaties in gewasbescherming in de praktijk te kunnen toetsen.

Naast de inzet van groenbemesters, gebruik van ruige stalmest, niet kerende grondbewerking en het aanbrengen van compost, worden ook op technisch vlak aanpassingen gedaan om de bodem zo min mogelijk te verstoren en structuurbederf te voorkomen. Het gaat daarbij onder andere om het toepassen van bandluchtwisselsystemen, rijpaden, sleepslangbemesting en niet meer rijden in de ploegzool. Voor met name de grotere

akkerbouwbedrijven is dit de beoogde ontwikkeling, die vraagt om investeringsruimte en duidelijkheid in beleid. De kleinere bedrijven willen hier graag in mee, maar zijn nog zoekende, omdat zij verhoudingsgewijs een grotere investering moeten doen.

Het merendeel van de ondernemers produceert voor de wereldmarkt. Twee ondernemers zijn Planet Proof gecertificeerd, anderen Global Gap. Certificering is interessant om een betere prijs voor het product te krijgen. Aan de andere kant brengt certificering een stevige administratieve inspanning met zich mee.

Figuur 4: Gewasindeling Eiland van Dordrecht

In opdracht van Koopmans wordt Nedertarwe geproduceerd, dat meer opbrengt. Ook wordt er geëxperimenteerd met de teelt van koolzaad en vlas. Voor koolzaad is men via de ANV Boer en Groen aan het verkennen om waarde aan het eindproduct toe te voegen zoals het persen van olie, productie van kaarsen en cosmetica.

Door de omvorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) is er meer aandacht voor andere teelten zoals veldbonen, bruine bonen en luzerne. De meeste ondernemers hebben ingezet op de maximaal haalbare hectaretoeslag.

Begrazingsbeheer

Op het eiland is één schapenhouder, drie ondernemers die schapen houden als neventak en twee ondernemers die werken met zoogkoeien. Deze ondernemers beweiden natuur- en recreatiegebieden in opdracht van natuurbeherende organisaties, gemeente of het waterschap. In twee natuurgebieden vindt begrazing met zoogkoeien plaats. De schapen begrazen voornamelijk de dijken van Rijkswaterstaat of van waterschap Hollandse Delta. Ook wordt nu nog grasland uitgegeven door de overheid; deze percelen zullen op korte termijn voor recreatie worden ingericht.

Rijkswaterstaat is voornemens de Zuilespolder in de toekomst in te richten als waterbergingsgebied als onderdeel van Ruimte voor de Rivier in combinatie met recreatie. Deze ontwikkeling treft het bedrijf van de familie Van Chastelet.

In deze polder lopen hun zoogkoeien, die een belangrijk onderdeel vormen van de kringloop op hun bedrijf. Wanneer deze polder wordt ingericht als 'getijdennatuur', moet de familie op zoek naar een andere locatie voor hun koeien en 30 hectare is niet zomaar gevonden op een eiland. De kans bestaat dat ze hierdoor moeten stoppen met deze tak, waardoor hun kringloop niet meer sluit en ze inkomsten gaan missen.

Neventakken

Veel ondernemers hebben neventakken op hun bedrijf. Opvallend is het aantal zorgboerderijen, in totaal zes. Twee bedrijven hebben zorg als hoofdtak. Het gaat daarbij om: dagbesteding van mensen met een beperking, aanbod van speciaal basisonderwijs en opvang van kinderen. Eén ondernemer richt zich op recreatie met een theetuin, excursies en productie en verkoop van agrarische producten aan huis. Daarnaast heeft het bedrijf een paardenmelkerij.

Op het eiland vindt van oudsher veel huisverkoop plaats. Op diverse locaties is het mogelijk om uien en aardappels te kopen in zakken. Ook zijn er twee boerderijwinkels en een boerderijautomaat. Zorgboerderij De Zuidpunt verzorgt wekelijks meer dan 150 groentepakketten per week en zet deze af in Dordrecht en omgeving. Op diverse plaatsen is er een stalletje langs de weg om producten te kopen zoals jam en honing.

Recreatie

Door de aanleg van de Nieuwe Dordtse Biesbosch is de recreatieve druk in het gebied flink toegenomen. Fiets- en wandelpaden en ruiterroutes zijn aangelegd om de recreatiestromen te scheiden. Toch knelt dit in het vroege voorjaar en in het oogstseizoen met het landbouwverkeer en levert het onveilige situaties op.

Ook het gedrag van de recreanten in het gebied wordt door ondernemers als zorgelijk ervaren. Het gaat dan bijvoorbeeld over loslopende honden op dijken waar schapen grazen, het niet opruimen van rommel, fietsen op polderwegen waar dit verboden is, elkaar geen ruimte gunnen bij het passeren en het parkeren van auto's op dammen bij percelen. De ondernemers willen gastheer zijn, maar recreanten moeten zich ook als gast gedragen. Ondernemers gaan graag met de gemeente en Staatsbosbeheer in gesprek om tot goede oplossingen te komen voor deze knelpunten.

Duurzame energie

Er is ruime belangstelling voor het uitbreiden van mogelijkheden voor opwekking van duurzame energie met zon en wind, inclusief teruglevering. Verbetering van de basis energie-infrastructuur is daarbij een voorwaarde. Oplaadpunten voor fietsen zullen de recreatieve mogelijkheden verbeteren. Ook wil men meer experimenteren met energiezuinige landbouwtechnieken en gebruik maken van energiezuinige landbouwvoertuigen. Verder is het aanleggen van glasvezel nodig voor het verbeteren van de huidige situatie met betrekking tot digitalisering.

Landschapsbeheer

Vier akkerbouwers en één loonwerker werken samen binnen de ANV Boer & Groen. Het doel van deze vereniging is uitbreiding van de werkzaamheden in het beheer en onderhoud van natuur- en recreatiegebieden zoals Louisapolder Oost. Het groenafval van de gemeente wordt verzameld en verwerkt tot compost en bokashi. Om dit verder uit te breiden is ruimte voor compostering nodig. Ook verkent de ANV actief de teelt van nieuwe gewassen en de verwerking daarvan. Een van de mooie voorbeelden is de productie van koolzaadolie.

Enkele ondernemers werken in opdracht van de gemeente of Staatsbosbeheer aan landschapsbeheer. Begrazing vindt plaats met zoogkoeien op gemeentegrond in de Zuilespolder en het Zuidplaatje, een particulier terrein. De zoogkoeien staan 's winters op stal in het stro. Deze ruige stalmest levert een belangrijke bijdrage aan de kringloop en het verbeteren van de bodem. Ook vindt er begrazing plaats op dijken met schapen.

Toekomstvisie agrarisch ondernemers

Er is bij de agrarisch ondernemers een grote drive om het bedrijf voort te zetten, te ontwikkelen en soms uit te breiden. Men wil in eerste instantie 'gewoon boer kunnen blijven'. De uitbreiding van de stad, natuurontwikkeling, verbreden van de A16, mogelijke inrichting van een rangeerterrein en ruimte voor water maken de toekomst voor de landbouw op het eiland onzeker.

De ondernemers willen vooruit en blijven innoveren om duurzaam te boeren. Duurzaam betekent voor hen met aandacht voor bodem, water, klimaat en landschap. Om het gebied voor de landbouw te behouden, hebben de ondernemers een bepaald areaal nodig. De aanleg van de Nieuwe Dordtse Biesbosch heeft landbouwgebied gekost, er is niet veel extra grond beschikbaar en het is voor agrarisch ondernemers moeilijk te concurreren met projectontwikkelaars of andere grootschalige initiatieven die ruimte vragen. Het verbeteren van de verkavelingssituatie en de grondpositie van de ondernemers is nodig, zodat zij meer zekerheid en zeggenschap krijgen over de percelen en de bodem.

Voor het duurzaam boer blijven op het eiland is een goede samenwerking met de gebiedspartners en een gezamenlijke visie voor de toekomst noodzakelijk. Een gezamenlijke visie geeft de landbouw op het eiland de mogelijkheid om in te spelen op en zich aan te passen aan de toekomstige ontwikkelingen.

Samenvattend zijn de prioriteiten voor de ondernemers:

- » Behoud voldoende landbouwareaal.
- » Investeer in infrastructuur: wegen, energie, digitaal en riolering.
- » Investeer in nieuwe, innovatieve landbouwtechnieken en precisielandbouw gericht op effectiever en efficiënter gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen.

Deze leiden tot minder emissie van stikstof en het verbeteren van de bodem- en waterkwaliteit.

- » Investeer in de relatie boer – burger: dagbesteding, verkoop lokale producten en recreatie.

Interview 'Je moet blijven zoeken naar mogelijkheden'

Chris Komejan

Chris Komejan runt samen met zijn vrouw Gerdien en dochter Joyce een paardenhouderij en -melkerij en een theetuin. Ook organiseren ze excursies en workshops. Sinds kort maken ze eigen kaas.

“We zijn de enige op het Eiland die dit doen. Dat is onze kracht. We willen dingen doen, die niemand anders doet. We hadden ooit een fruitbedrijf van 10 ha, maar toen eind jaren '70, begin jaren '80 de fruitcrisis uitbrak, zijn we ermee gestopt. Twee jaar lang hebben we bedacht wat we wilden gaan doen. Een familielid dronk paardenmelk voor de gezondheid en ik dacht: waarom gaan we zelf geen paarden melken? Zo is het begonnen. Nu hebben we een hengstenhouderij en een paardenfokkerij bestaande uit Shires en KWPN'ers.

Onze paardenmelk wordt verwerkt in verzorgingsproducten en diverse artsen in de regio raden het aan. Daarnaast verkopen we het aan huis. Zo is ook de theetuin ontstaan. Dat begon met een tentje onder een afdakje en nu hebben we een heel terras en een winkeltje, waar we onze producten verkopen, waaronder zelfgemaakte jam. We hebben zo'n 25 producten, dus een breed assortiment. Sinds kort maken we ook kaas van paardenmelk. Het is voor onze bezoekers een beleving. Net zoals onze pannenkoeken met paardenmelk. We organiseren workshops kaasmaken, houden excursies. Mensen uit de stad vinden het ontzettend leuk. Zij willen terug naar de boer, naar het lokale leven en wij springen daar op in. De stad brengt ons kansen.

Graag zouden we camperplaatsen willen realiseren, zodat mensen een nachtje in het gebied kunnen verblijven, maar dit hebben we nog niet officieel aangevraagd. De gemeente ziet dit gebied als agrarisch, maar ik hoop dat zij ook wil inspelen op de kansen die het gebied brengt. Als boer kunnen we met 10 ha niet veel verder, dus moet je andere wegen vinden om met z'n drieën een boterham te verdienen. Mijn dochter zou graag verder willen met het fokken van KWPN-paarden, maar met een kleine oppervlakte is dat lastig. Meer paarden betekent meer voer en stro inkopen. Het liefst zouden we meer land willen hebben. Dan kunnen we zelf meer voer telen en zouden we biologisch kunnen worden. Daar staan we wel voor open. Je moet blijven zoeken naar mogelijkheden.”

4. Visie gebiedspartners

Stappen richting een duurzame toekomst voor de landbouw op het eiland kunnen alleen in verbinding, dus in nauwe samenwerking met de andere gebiedspartners, gezet worden. In dit hoofdstuk zijn de opgaven die op het eiland afkomen, de uitwerking van de visies van de overheden en de ambities van de andere gebiedspartners opgenomen. Tot de gebiedspartners behoren de provincie Zuid-Holland, gemeente Dordrecht, waterschap Hollandse Delta, Staatsbosbeheer en Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch.

Opgaven

Europese regelgeving

» Vogel- en Habitatrichtlijnen (Natura 2000)

Deze richtlijn biedt bescherming aan vogels die in Europa in het wild voorkomen en zeldzame, kwetsbare en karakteristieke dieren- en plantensoorten. Hiervoor zijn speciale beschermingszones aangewezen zoals de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden. Deze maken deel uit van het Natura 2000-netwerk. Voor Natura 2000-gebieden maar ook soms daarbuiten gelden aanvullende maatregelen om de vastgestelde habitattypen te behouden en uit te breiden.

» Kaderrichtlijn Water (KRW)

Deze richtlijn is gericht op het verbeteren van de kwaliteit van watersystemen, zoals grondwater en oppervlaktewater en verminderen en voorkomen van vervuiling van waterlichamen. Ook bevordert zij duurzaam watergebruik en beperkt de effecten van overstromingen en droogte. Hiervoor zijn concrete doelen gesteld voor elk oppervlakte- en grondwaterlichaam en specifiek beschermde gebieden (zoals Natura 2000-gebieden). In 2027 moeten alle waterlichamen die in de KRW zijn vastgesteld voldoen aan de doelen uit de KRW.

» Nitraatrichtlijn, in Nederland vertaald in het 7e Actieprogramma Nitraatrichtlijn (NAP)

De Nitraatrichtlijn heeft als doel om de

watervcontreiniging die wordt veroorzaakt of teweeggebracht door nitraten uit agrarische bronnen te verminderen en verdere verontreiniging van dien aard te voorkomen. Het gaat hierbij zowel om landelijk geldende maatregelen als gebiedsspecifieke maatregelen op zand en lössgronden. Voor het Eiland van Dordrecht is vooral de inzet van duurzame bouwplannen ter verbetering van waterkwaliteit én bodemkwaliteit, voor zowel graasdierbedrijven als bouwlandbedrijven, van belang. De graasdierbedrijven moeten rekening houden met het afschaffen van de derogatie² op 1 januari 2026.

» Nieuw gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) met eco-regelingen (pijler 1)

Dit is een kader voor landbouwsubsidie en plattelandontwikkeling met een toenemende rol voor klimaat-, natuur- en milieubescherming. Pijler 1 richt zich specifiek op ondersteuning voor landbouwers. Nieuw zijn de ecoregelingen. Via een puntensysteem met vijf criteria worden duurzame landbouwactiviteiten gestimuleerd door extra subsidies per hectare te verstrekken. De nieuwe GLB loopt van 2023 tot en met 2027.

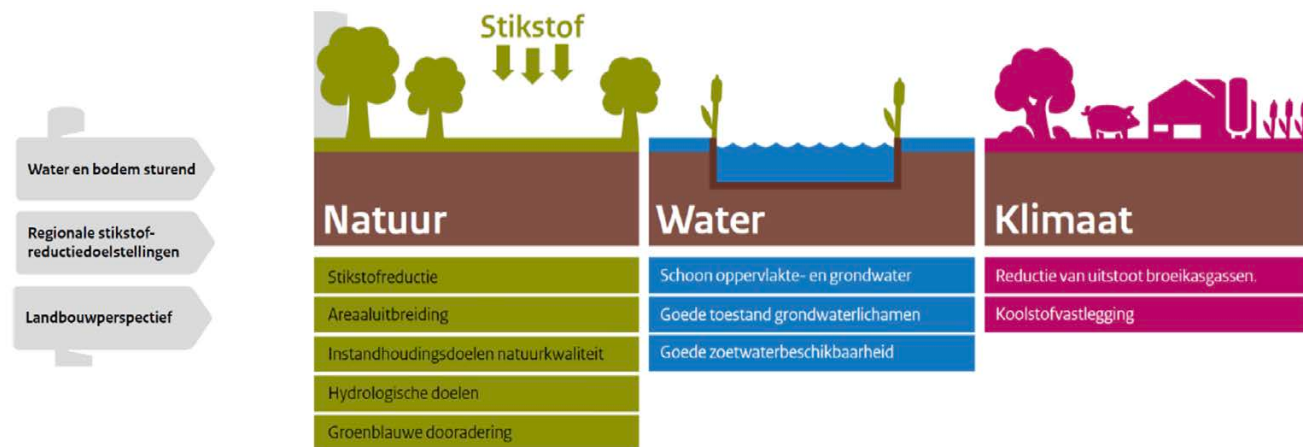
² Derogatie is een verruiming van de hoeveelheid dierlijke mest die op het land uitgereden mag worden, als dat geen nadelige gevolgen heeft voor het milieu.

Nationaal beleid

In het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) worden de belangen van water, natuur, stikstof en klimaat samengebracht als randvoorwaarden voor een vitaal platteland. Het landelijk gebied kan zich binnen die randvoorwaarden ontwikkelen tot een aantrekkelijke omgeving om te wonen, werken, landbouw te bedrijven en te recreëren. In het NPLG komen de volgende doelen aan bod:

- » Natuur: de Vogel en Habitatdoelen en het realiseren van natuurnetwerken (Europese: Natura 2000 en Nederlandse: Natuurnetwerk Nederland).
- » Stikstof: stikstof en emissiedoelen. Provincies zijn aan zet om op gebiedsniveau de opgaven te concretiseren.
- » Waterkwaliteitsnetwerk. KRW-doelen: in 2027 alle maatregelen hebben genomen die leiden tot goede waterkwaliteit van oppervlakte- en grondwater.
- » Klimaat: CO₂-doelen. Koppeling maken met klimaatadaptatie door klimaatmitigatie van broeikasgassen vanuit landbouw, verminderen van landgebruik en vastleggen van CO₂.
- » Deltaplan Biodiversiteitsherstel met groenblauwe dooradering (10% groene en blauwe landschapselementen in 2050, waarvan de helft in 2030 gerealiseerd).

Rijk en provincies stellen per gebied doelen vast voor natuur, stikstof, water en klimaat die gehaald moeten worden. Provincie Zuid-Holland vertaalt en regionaliseert de kwantitatieve doelen vanuit wet- en regelgeving naar gebieden, waaronder het Eiland van

Figuur 5: Uit startnotitie NPLG, juni 2022

Dordrecht. Samen leiden deze tot een landelijk doel van 50% minder stikstofuitstoot in 2030 en het halen van de KRW- en klimaatdoelen.

Uitwerking opgaven

Provincie Zuid-Holland, gemeente Dordrecht en waterschap Hollandse Delta zijn aangewezen om de hierboven genoemde opgaven uit te werken. In hun beleid dienen zij daarom ook rekening te houden met de verschillende opgaven. Hieronder wordt kort beschreven waar zij concreet mee bezig zijn.

Provincie Zuid-Holland

Het Zuid-Hollands Programma Landelijk Gebied is de regionale invulling van het NPLG. Het ZH-PLG is nog volop in voorbereiding. Gedeputeerde Staten stelden op 23 juni 2023 een toetsbaar voorontwerp Zuid-Hollands Gebiedsprogramma Landelijk Gebied

vast dat ontwikkeld is in samenwerking met andere overheden en gebiedspartners. Naar verwachting wordt het definitieve programma in het eerste kwartaal van 2024 vastgesteld door Provinciale Staten. De landbouwagenda Eiland van Dordrecht levert input voor dit gebiedsprogramma.

Om input voor dit ZH-PLG te krijgen heeft de Provincie drie kerngebieden - Kust en Duin, Zuid-Hollandse Delta en Veenweiden - gevraagd een verkenning uit te voeren binnen hun deelgebieden. Het Eiland van Dordrecht, deelgebied van de Zuid-Hollandse Delta, valt daar onder.

Het Zuid-Hollands gebiedsprogramma moet samen met de gebiedsprogramma's van de andere provincies leiden tot het behalen van landelijke doelen voor natuur, stikstof, water en klimaat.

Omdat de gebiedsspecifieke opgaves voor het eiland niet gekwantificeerd zijn ten tijde van het uitvoeren van deze verkenning, kon daar maar in beperkte mate rekening mee gehouden worden.

Gemeente Dordrecht

Gemeente Dordrecht wil meer focus op het buitengebied leggen en gaat een omgevingsvisie voor het buitengebied (als bijzonder deelgebied van de visie) opstellen. De gemeente richt zich nu vooral op behoud van de bestaande landbouwfunctie op het eiland. Deze visie moet richting geven aan vergunningsaanvragen voor verschillende toekomstige activiteiten in het buitengebied. Voor zover de Omgevingsvisie buitengebied ruimtelijke consequenties heeft, vormt dit directe input voor de Omgevingsvisie 2.0 van de gemeente. De Omgevingsvisie buitengebied is op moment van publiceren van deze landbouwagenda in ontwikkeling.

Waterschap Hollandse Delta

Een van de hoofddoelen van het NPLG is het behalen van de Europese KRW-doelen. Op het Eiland van Dordrecht liggen twee KRW-waterlichamen: de Viersprong en Kwalgat-Middenels. Dit zijn zogenaamde 'rapportageplichtige eenheden', wat betekent dat het waterschap verplicht is om metingen te verrichten en rapportages te maken voor oppervlaktewater, grondwater en beschermde gebieden. De KRW geldt echter veel breder: in principe voor al het oppervlaktewater.

Het waterschap heeft hierbij vijf speerpunten:

1. Uitvoering van de KRW-maatregelen zoals vastgelegd in het Stroomgebiedsbeheerplan 3.
2. Het oplossen van een 'doelgat' voor gewasbeschermingsmiddelen in een aantal regio's. Daarnaast vormen vooral erfemissies een aandachtspunt. De situatie op het Eiland van Dordrecht is onvoldoende bekend.
3. Het oplossen van een 'doelgat' voor stikstof als gevolg van uitspoeling van stikstof uit landbouwpercelen. Perspectief biedt het 7e Nitraatactieprogramma en daarnaast het kennisprogramma 'Bodem als basis'.
4. Het realiseren van een robuuster en veerkrachtiger watersysteem door het verbreden en verdiepen van smalle en ondiepe watergangen.
5. Het behouden van een goede zoetwatervoorziening voor alle functies in het gebied.

Ambities terreinbeherende organisaties

Naast de opgaven waar de overheden aan werken, streven de terreinbeherende organisaties naar een toekomstbestendige landbouw- en natuurgebied op het eiland. Hun ambities zijn hieronder beschreven.

Staatsbosbeheer

Staatbosbeheer is actief op het westelijk en oostelijk deel van het eiland. Staatsbosbeheer ziet de landbouw als belangrijke drager van het gebied met kansen voor meer extensief beheer, inpassing van recreatieve mogelijkheden en meer natuurvriendelijk beheer langs de kreken.

Vanuit de landbouw is vraag naar gezamenlijk beheer. Maar ook in het aangaan van (geliberaliseerde) pachtovereenkomsten met extensief gebruik, zoals kruiden- en faunarijk, en dynamisch moeras als onderdeel van natuurinclusieve landbouw. Daarnaast is er ook vraag naar lokale ondernemers voor begrazingsbeheer van vaarland in de Merwelanden. Dit wordt nu beheerd door een reguliere pachter uit de Alblasserwaard.

Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch

Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch heeft de ontwikkeling en bescherming van natuur hoog in het vaandel. Daarvoor probeert zij andere partijen mee te krijgen, maar de stichting pacht en beheert ook zelfstandig gronden in het gebied. Daarnaast monitort de Natuur en Vogelwacht

op o.a. zoogdieren, insecten en vogels in het gebied en heeft daarom veel kennis van de natuur. De onderhoudsploeg werkt aan ecologisch landschapsonderhoud.

Op de korte termijn ziet de Natuur- en Vogelwacht Biesbosch vooral kansen voor natuurinclusieve en/of biologische landbouw, verduurzaming, extensivering (emissies, beheer, hogere grondwaterstanden etc.), aanpassing van (randen langs) watergangen met natuurlijke bufferzones als verbindingszone, verzachten van randen met natuurgebieden, het realiseren van plasdraspercelen voor (agrarische) weidevogels, strokenteelt, braakligging en de inzet van landschapselementen langs de wegen.

Een aantrekkelijker platteland kan wat hen betreft goed samengaan met recreatie, ook om de recreatiedruk op de natuurgebieden te verminderen. Op langere termijn zal er meer ruimte gegeven moeten worden aan water en natuur om klimaatadaptief te kunnen worden.

Interview 'Los van de stad vinden kinderen hier rust'

Dirk de Jong

Dirk de Jong heeft samen met zijn vrouw Caroline een zorgboerderij gecombineerd met een akkerbouwbedrijf. Ze bieden dagbesteding en buitengewoon onderwijs (bgo) aan kinderen met gedragsproblematiek. Ze hebben zelf drie jonge kinderen.

“Het is zo mooi om te zien hoe kinderen zich hier ontwikkelen. In de stad is het druk, maar hier vinden ze rust en kunnen ze ontspannen. Sommige kinderen volgen hier ook onderwijs, maar daarnaast leren ze hoe ze buiten praktisch bezig kunnen zijn met dieren en planten. Ze vinden het al prachtig om drie aardappels te kunnen poten. Daarom is het ook zo’n mooie combinatie die we hier hebben van zorg en akkerbouw. Dat versterkt elkaar en daarom vind ik het ook ontzettend belangrijk dat dat samen kan blijven bestaan.

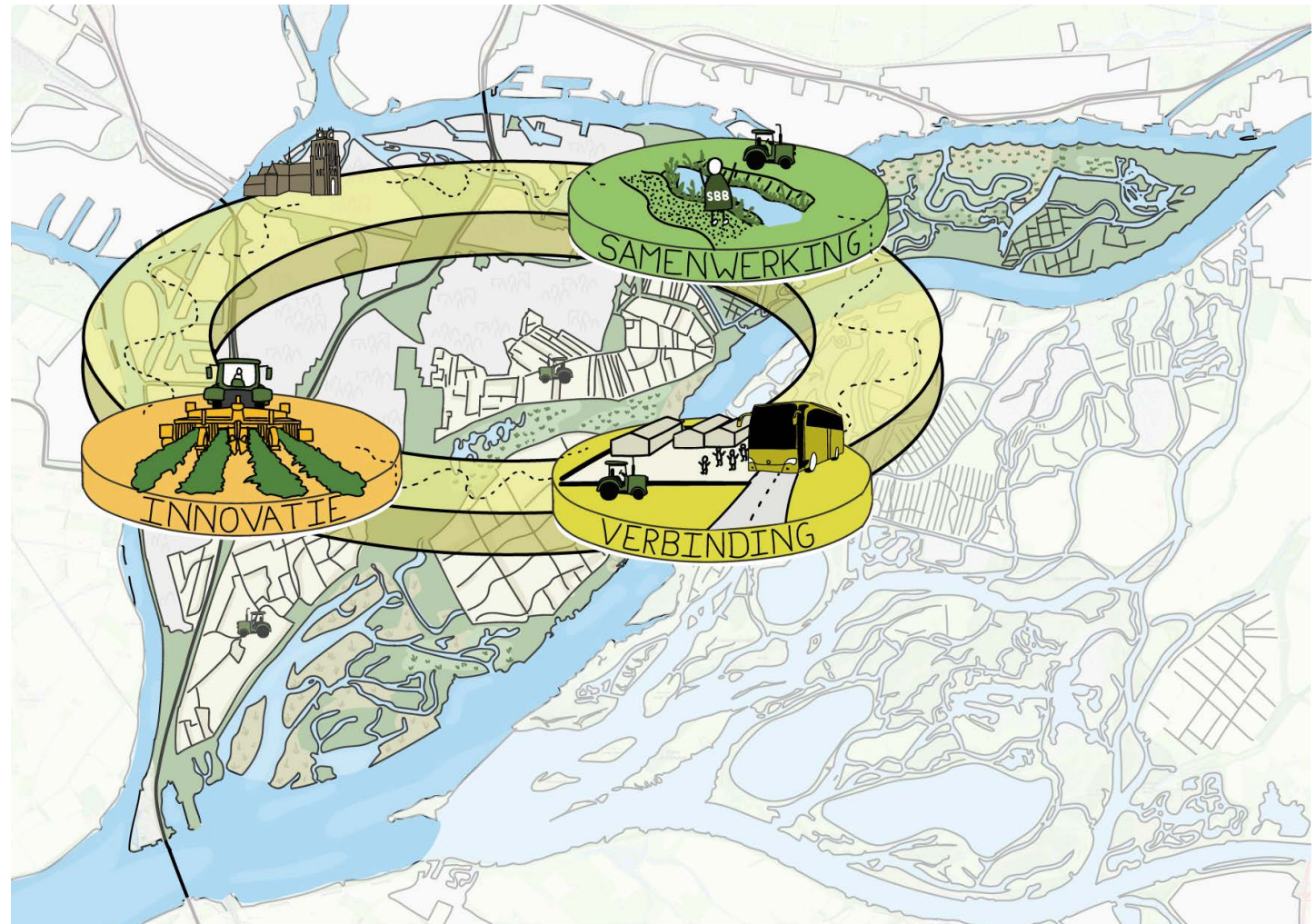
Mijn vrouw en ik zijn in 2019 met deze zorgboerderij gestart als onderdeel van het akkerbouwbedrijf. Zij kwam al uit het speciaal onderwijs. We zijn ons beiden blijven ontwikkelen en volgen opleidingen. Zo ben ik bezig met de afronding van de opleiding Maatschappelijke zorg en mijn vrouw zit in het laatste jaar van de hbo-opleiding toegepaste psychologie. We vangen nu zo’n 45 tot 50 cliënten op. Dat is een stabiel aantal. Meer kinderen zou betekenen dat het een te drukke bezetting wordt, dan kunnen we niet meer de kwaliteit leveren die we willen leveren. Hier los van de stad vinden de kinderen rust.

En daar zit ook meteen onze zorg, want wat als het hier volgebouwd wordt of wat als het hier onder water komt te staan in het kader van natuurontwikkeling? Dan valt de hele beleving van het gebied weg. Juist dat die kinderen hier met hun handen in de grond kunnen wroeten, daar doen ze het goed op. Als dat allemaal weg is, is er dan nog wel toekomst voor kinderen die vastlopen in de huidige drukke maatschappij? Als ik zie hoe goed de kinderen het hier doen, dan maak ik me daar wel eens zorgen over. Het draait niet alleen om goede cijfers, we hebben ook praktische handen nodig. Ik hoop dat de overheid daar oog voor blijft houden.”

5. Ontwikkelingsrichtingen en speerpunten

De keukentafelgesprekken met agrarisch ondernemers, bijeenkomsten en gesprekken met gebiedspartners hebben geleid tot drie ontwikkelingsrichtingen, waar alle partijen graag mee aan de slag willen binnen de context die de overheid schetst. In dit hoofdstuk worden deze ontwikkelingsrichtingen beschreven en worden suggesties gedaan hoe deze verder uitgewerkt/ingevuld kunnen worden. Daarmee wordt er een basis gelegd voor de samenwerking tussen partijen die als houvast dient voor het proces dat de gebiedspartijen de komende jaren met elkaar doorlopen in een context van (inter)nationale markt- en beleidsontwikkelingen die ook op het Eiland hun impact kunnen hebben.

Verbinding stad, burger en platteland

Het Eiland van Dordrecht is een belangrijk uitloopegebied voor mensen uit de stad Dordrecht. En ook recreanten uit o.a. Brabant en België weten het eiland te vinden. De ondernemers willen gastheer zijn en recreanten ontvangen, maar gastheerschap brengt ook uitdagingen met zich mee. Het vraagt om een duidelijke recreatievisie die o.a. aandacht geeft aan het gebruik van het gebied voor recreatie en de ontsluiting van het gebied. De omgevingsvisie buitengebied, die de gemeente Dordrecht nu ontwikkelt, biedt een mooi aanknopingspunt.

Speerpunten zijn:

- » Korte ketens ontwikkelen en waarde toevoegen aan producten, bijvoorbeeld door lokale verwerking.
- » Verkoop van lokale producten.
- » Uitbreiden van zorgactiviteiten en educatie.
- » Dagrecreatie en/of verblijfsrecreatie.
- » Verder uitrollen samenwerking in Boeren van Dordt.
- » Verbeteren ontsluiting van het eiland.

Samenwerking in landschapsbeheer

Het landschapsbeheer in en rondom het eiland gaat in samenwerking met boeren, gemeente, terreinbeherende organisaties en het waterschap. De groenstromen kunnen door de boeren gebruikt worden voor het maken van compost en bokashi om de bodem te verrijken.

Speerpunten zijn:

- » Gezamenlijk (landschaps)beheer van het gebied zoals watergangen, natuur en gemeentegrond.
- » Herstel bloemenrijke randen.
- » Uitbreiden bestaande samenwerkingen met andere geïnteresseerde(n) (boeren) of nieuwe samenwerkingsvormen creëren.
- » Het organiseren van een centrale plek voor het omzetten naar compost/ bokashi.
- » Composteren van lokaal groenafval in overleg met de gemeente.
- » Begrazen natuurgebieden.

Innovatieve landbouw

De landbouw op het eiland is meer dan gangbaar en richt zich vooral op duurzaam bodembeheer, verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en biologische bestrijding. De boeren op het Eiland van Dordrecht zetten in op het gericht gebruik en plaats specifieke toepassing van kunstmest. De boeren op het eiland willen koploper zijn in het toepassen van nieuwe, duurzame technieken.

Speerpunten zijn:

- » Duurzaam boeren of regeneratieve landbouw met bodem als basis.
- » Robotisering, biologische bestrijding en mechanische onkruidbestrijding.
- » Productinnovatie en marketing: waarde toevoegen aan het eindproduct.

- » Composteren, gebruik champost/compost/ bokashi.
- » Andere teelten, voedselbos, teelt van walnoten.
- » Opwekken duurzame energie.

In bijlage 1 is een verdere uitwerking opgenomen van de ontwikkelingsrichtingen, kansen en uitdagingen. Deze tabel is de resultante van de opbrengst uit de gesprekken en bijeenkomsten en behoeft nadere uitwerking.

6. Hoe nu verder?

De boeren van het Eiland van Dordrecht hebben de afgelopen maanden samen met de gebiedspartners nagedacht over een toekomstbestendige landbouw op het eiland. Tijdens de gesprekken zijn dromen, ideeën en zorgen gedeeld en is gezamenlijk nagedacht over wat nodig is om in de toekomst boer te kunnen blijven op het eiland. Dit heeft geleid tot de drie ontwikkelingsrichtingen: 1) verbinding stad, burger en platteland, 2) samenwerking in landschapsbeheer en 3) innovatieve landbouw. Deze ontwikkelingsrichtingen hebben we geladen met speerpunten die verder uitgewerkt worden, passend bij de ondernemer, het type bedrijf en het gebied. Deze ontwikkelingsrichtingen kunnen op termijn en op basis van nieuwe inzichten worden bijgesteld.

Verbinden continueren

De kerngroep heeft in de afgelopen maanden de totstandkoming van deze landbouwagenda ondersteund met informatie en ideeën. De partijen hebben elkaar hierdoor beter leren kennen en hebben gesprekken gevoerd om inzichten te delen en belangen uit te wisselen.

Deze landbouwagenda is een eerste versie. Met dit document kunnen de boeren en de leden van de kerngroep samen verder met het uitwerken van de ontwikkelrichtingen en het realiseren van de toekomstbeelden.

Om dit werkend te krijgen in de praktijk, is het advies een verbinder of gebiedsmakelaar aan te stellen, die boeren en gebiedspartners blijft verbinden, want alleen samen kunnen er stappen voorwaarts gezet worden die een toekomstbestendige landbouw op het eiland dichterbij brengt. Deze gebiedsmakelaar moet makkelijk benaderbaar zijn, goede ingangen hebben bij alle partijen en in staat zijn om projecten en initiatieven van de grond te krijgen.

De opgaven voor natuur, stikstof, water en klimaat vanuit het ZH-PLG zijn op dit moment nog niet uitgewerkt naar gebiedsniveau van het eiland. Naar verwachting zullen deze in het najaar verder worden geconcretiseerd en ingebracht worden in het gebiedsproces.

Uitvoeringsagenda

Met die opgaven in de hand kunnen de ontwikkelingsrichtingen uit deze landbouwagenda verder worden uitgewerkt in een uitvoeringsagenda. De uitvoeringsagenda is een vervolg op de landbouwagenda met concrete activiteiten en acties voor de korte, middellange en lange termijn. Voor deze concretiseringslag is een verdere uitwerking van de ontwikkelrichtingen nodig in min of meer concrete projecten met doelen, betrokken partijen, schatting van benodigd budget en mogelijke financiering. Zoals hierboven geadviseerd, zou een gebiedsmakelaar, aangesteld door en werkend voor de leden van de kerngroep, hierin een faciliterende rol kunnen spelen. Het doel hierbij is vooral om de oogst van de keukentafelgesprekken en bijeenkomsten verder uit te werken in concrete activiteiten voor het gebied, die leiden tot acties, waar alle betrokkenen vervolgens mee aan de slag kunnen.

Interview 'De bodem is de sleutel tot alles'

Pieter van Damme

Pieter van Damme heeft dit jaar het akkerbouwbedrijf van zijn ouders overgenomen. Hij heeft 100 ha bouwland. Daar teelt hij consumptieaardappelen, zaaiuien, nedertarwe, suikerbieten en sinds dit jaar ook kapucijners. Al jaren ligt zijn focus op bodemgezondheid.

“De bodem is de sleutel tot alles. Wanneer je de bodemgezondheid goed op orde hebt, dan groeien de gewassen gemakkelijker, dan heb je een hogere opbrengst, dan is het gewas beter bestand tegen weerextremen en hoef je uiteindelijk minder gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest te gebruiken, waardoor je minder emissie hebt.

In 2014 zijn we al begonnen met compost en champost te strooien. Op die manier houd je de bodem beter bewerkbaar. Op de zware klei grond komt dat goed van pas. Ook telen we steeds vaker groenbemester en behandelen dit als een volledige teelt. Als je het een hele winter laat staan, houd je het leven in de grond en de bodemstructuur blijft mooier. Gedurende het seizoen gebruiken we in de suikerbieten, uien en aardappelen vaste rijpaden om bodemverdichting tegen te gaan. We hebben daarvoor een trekker met rupsbanden aangeschaft. Dat is een flinke investering.

Al met al kost een gezonde bodem tijd, moeite en forse investeringen. Dat moet je ervoor over hebben. En dat heb ik ook. Ik beleef nog steeds veel plezier aan het telen van gewassen. Dat is echt mijn ding. Ik zie innovatie als de oplossing voor veel problemen. Denk aan precisiebespuiting. Wanneer je alleen daar kan spuiten waar het nodig is, scheelt dat zo 90 procent in je middelen. Maar de investeringen in deze techniek kosten ook veel geld. Met alleen de besparing op gewasbeschermingsmiddel verdien je dit niet terug. Het grote voordeel is wel de milieubesparing en een betere gewasgroei op de plekken waar niet of minder gespoten is.

Het is en blijft jammer dat we nog steeds tegen wet- en regelgeving aanlopen. Dat maakt onze toekomst onzeker. De politiek bepaalt nog teveel voor de boer. Ik zou zeggen, stel als wetgever doelen, maar laat het aan de boeren hoe ze daar komen. Wij hebben zoveel kennis, gebruik dat dan ook. Heb een beetje meer vertrouwen in onze sector.”

Bijlage 1 Uitwerking ontwikkelrichtingen en speerpunten

Ontwikkelrichting	Speerpunten	Toelichting	Wat is nodig?
Verbinding stad, burger en platteland	Verkeersveiligheid		
	Tractoren - fietsers/wandelaars meer gescheiden	Tijdelijke wegafsluiting in druk oogstseizoen - broedseizoen van de vogels	Contact met gemeente en Staatsbosbeheer. Concrete kans met de invulling van de nieuwe omgevingsvisie gemeente Dordrecht
		Scheiding fiets en auto/landbouwverkeer op bijvoorbeeld de Zanddijk	
	Regels voor parkeren	Nu op diverse plekken op de dammen. De bestaande parkeervoorzieningen lijken op de verkeerde plek of niet toereikend	Nauwe samenwerking met BOA's maar ook voorlichting aan recreanten
	Recreatie		
	Loslopende honden in het gebied o.a. op dijken waar ook schapen en of koeien grazen	Voorkomen verspreiding neospora	Waterschap, gezamenlijke communicatie
	Toegankelijkheid van de natuur		Steun vanuit een loket bij gemeente en provincie
	Boeren van Dordt verder ontwikkelen	Lokaal netwerk waarin aanbieders van (vers)producten met elkaar samenwerken.	Boeren van Dordt, gemeente en provincie
	Stroomlijnen recreanten, vergroten aantrekkelijkheid in de Nieuwe Dordste Biesbosch	Nu wordt het landbouwgebied vooral als aantrekkelijk ervaren	Ondernemers in nauw overleg mt gemeente
	Energietransitie		
	kabel/ oplaadpunten voor fietsers/ auto's		Kennis over vergunningen en waar subsidie aan te vragen
	Korte ketens		
	Boeren van Dordt promoten en eigen producten	Units plaatsen in gebied waar boeren hun eigen producten kunnen inleggen of is er een grotere boerderijwinkel nodig in het gebied?	Promotiemateriaal ontwikkelen, zoals een folder en een app

Ontwikkelrichting	Speerpunten	Toelichting	Wat is nodig?
	Nieuwe producten ontwikkelen en promoten, bv lokaal bier		
	Routes langs boeren opzetten om bijvoorbeeld lokale producten te kopen		
	Verlichte boerderijenroute		
	Workshops: honing/ bijenbrood, wild plukken etc.		
	Opzetten camperplaatsen		Beleidsruimte, gemeente omgevingsvisie
Samenwerking in landschapsbeheer	Samenwerking		
	Waterbeheer op orde brengen	Knelpunt Nieuwe Dordtse Biesbosch grens met het landbouwgebied(scheidingssloot)	Contact waterschap
		Waterinlaat en onderhoud watergang in Polder De de Zuidpunt	waterschap, gemeente.
		Afvoer water industrieterrein KIL VI, wens voor een apart gemaal	waterschap provincie en gemeente
	Wildbeheer en -schade	Schieten in de winter met makkelijkere procedures mogelijk maken	Overleg overheden tav wildbeheer
	Onbruikbaar materiaal/ groenafval verwerken in compost Bokashi incl. beheer derden	voedselveiligheid/ Global GAP/ kringloop	Overleg met Staatsbosbeheer, gemeente en waterschap. Daarnaast subsidie dan wel vergoeding om de wensen te realiseren
	Ruimtelijke kwaliteit		
	Versterken duurzame gebruik (pacht) constructies	Duurzaam in gebruik geeft vertrouwen in de toekomst en verantwoordelijk voor goed bodembeheer. Gebruik van de gronden in het gebied door de ondernemers in het gebied, bij uitgifte van nieuwe pachtconstructies overheden hierop sturen.	Gemeente, provincie en Staatsbosbeheer en derden

Ontwikkelrichting	Speerpunten	Toelichting	Wat is nodig?
	Natuurbeheer		
	Begrazingsmogelijkheden uitbreiden, bijv. Nieuwe Dordtse Biesbosch, Tongplaat en grond met recreatieve bestemming van de gemeente aan de Zeedijk		
	Benadrukken dat boeren al veel hebben bijgedragen	Met de aanleg van de Nieuwe Dordtse Biesbosch is al veel in het gebied gerealiseerd en landbouwgrond omgezet naar de natuur. Kan dit een deel van de invulling van groen-blauwe dooradering zijn?	Provincie aan NDB
	Aandacht voor bestrijding van Jacob Kruiskruid	Jacob Kruiskruid is schadelijk voor veel grazers	
Innovatieve landbouw	Energietransitie		
	zonnepanelen, goede prijs voor stroom en ruimte in het net om te kunnen terugleveren		
	Kennisgaring		
	Aanleg akkerranden	Op bouwland wordt bloemenzone nu bufferzone. Subsidie bloemenrijke akkeranden vervalt daarmee. Boeren willen dit terug; de akkerranden zijn aantrekkelijk voor het gebied en de biodiversiteit.	Steun vanuit een loket bij gemeente en provincie
	Gebruik biologische bestrijdingsmiddelen		
	Nieuwe mogelijkheden voor niet kerende grondbewerking en onderwerken van groenbemesters		

Ontwikkelrichting	Speerpunten	Toelichting	Wat is nodig?
	Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en alternatieven in gebieden waar drinkwater wordt gewonnen	Op twee locaties in het gebied vindt drinkwaterwinning plaats. Wat betekent nieuwe wetgeving voor de teeltmogelijkheden?	
	Ruimtelijke kwaliteit		
	Versterken duurzame gebruik bodem/peceel (pacht)constructies	Duurzaam in gebruik geeft vertrouwen in de toekomst en verantwoordelijk voor goed bodembeheer. Gebruik van de gronden in het gebied door de ondernemers in het gebied, bij uitgifte van nieuwe pachtconstructies overheden hierop sturen.	Gemeente, provincie en Staatsbosbeheer en derden.
	Natuurbeheer		
	Ruimte om te extensiveren	Hierdoor mogelijkheden voor bredere gewasrotatie	Provincie en ministerie LNV
	Infrastructuur		
	Onsluiting landbouwverkeer naar de Hoeksche Waard		
	Internet en aanleg glasvezel	Noodzakelijk om te kunnen blijven ondernemen op het eiland, een goede internet verbinding voor registratie maar ook ontsluiting big-data	
	Aanleg riolering of IBA	Verbeteren van de waterkwaliteit	
	Opwaarderen van het electriciteitsnetwerk	Kunnen terugleveren van zonnenergie	
	Pomp op zonnepanelen		
	Aanleg gezamenlijke spoelplaats		Gemeente

Bijlage 2 Personen die hebben meegewerkt aan de landbouwagenda

Agrarische ondernemers

- » Arnold en Arjan in 't Veld
- » Andre Groeneveld
- » Yvonne van der Linden
- » Peter van Pelt
- » Arjan en Johan van Rijsbergen
- » Harrie, Els en Remko van der Linden
- » Willem den Hoed en Janneke van der Eijk
- » Jaap Willem en Sylvie van der Eijk
- » Marco Kooij
- » Ron, Evelien en Eric Bastiaansen
- » Machiel en Marcel van der Zee
- » Willem en Mary van Pelt
- » Wim van Pelt
- » Pieter van Damme
- » Corstiaan, Johanna, David en Emma den Boer
- » Jos van Heeren
- » Jan Willemsens
- » Mark Cornelisse
- » Klaas Pieter Groeneveld
- » Maurice, Marijke en Douwe van Chastelet
- » Christiaan en Adri Bras
- » Kees Valk
- » Kees den Engelsens
- » Chris, Gerdien en Joyce Komejan
- » Jan Kees van den Berg
- » Jasper, Dirk en Caroline de Jong
- » Roelof van Beijnum
- » C.H. van der Weijde
- » Henk Valk

Leden van de kerngroep

- » Lucas Mutsaers (opdrachtgever provincie Zuid-Holland)
- » Marius Schwartz (NPLG Gebiedscoördinator Eiland van Dordrecht, provincie Zuid-Holland)
- » Ronald Kooman en Theun Persoon projectleider van de nieuwe Omgevingsvisie (gemeente Dordrecht)
- » Jan Willemsens en Pieter van Damme (LTO Noord afdeling Eiland van Dordrecht)
- » Leo Apon, senior beleidsmedewerker ecologie en Ludmilla van Doorn, adviseur fysieke leefomgeving (waterschap Hollandse Delta)
- » Jan Janse en Rian Fokker (Staatsbosbeheer)
- » Sander Terlouw (Stichting Natuur en Vogelwacht Biesbosch)

Aan de kluit herkent men de akker

De kracht van de landbouw op het Eiland van Dordrecht

Juni 2023

AEQUATOR
GROEN+RUIMTE

